

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

ВНУТРІШНІЙ МОНОЛОГ (СОЛОКВІУМ) –**ЗАСІБ САМОВИХОВАННЯ ХАРИЗМАТИЧНОГО ЛІДЕРА**

Анотація. У статті визначені ознаки сучасного харизматичного лідера. Ключове значення розвитку духовних здібностей зумовлює великий статус самовиховання як засобу формування самосвідомості такої особистості. Автором запропоновано логічне визначення поняття «солоквіум» («внутрішній монолог») як засобу самовиховання. На основі аналізу творів виховного характеру Сенеки, Марка Аврелія, Григорія Сковороди надано характеристику окремих ознак «солоквіуму». Доведено, що виховний ефект «внутрішнього монологу» досягається шляхом «розімкненості у життя» - зв'язку внутрішніх пізнавальних імпульсів з реальним світом.

Ключові слова: харизматичний лідер, самовиховання, «сродність», самовиховання, «внутрішня людина», «внутрішній монолог», солоквіум, «розімкненість у життя».

Аннотация. В статье определены признаки современного харизматического лидера. Ключевое значение развития духовных способностей предопределяет высокий статус самовоспитания как средства формирования самосознания такой личности. Автором предложено логическое определение понятия «солоквиум» («внутренний монолог») как средства самовоспитания. На основе анализа приведенный педагогического характера Сенеки, Марка Аврелия, Григория Сковороды дано характеристику отдельных признаков «солоквиума». Доказано, что воспитательный эффект «внутреннего монолога» достигается

путем «разомкнутости в жизнь» - связи внутренних познавательных импульсов и реальной жизни.

Ключевые слова: харизматический лидер, самовоспитание, «сродность», «внутренний человек», «внутренний монолог», солонкум, «разомкнутость в жизнь».

Summary. The signs of modern charismatic leader are certain in the article. The key value of development of dukhovnikh capabilities is predetermined by visokiy status of self-education as facilities of forming of consciousness of such personality. An author is offer logical determination of concept «solokvium» («internal monologue») as facilities of self-education. On the basis of analysis of prizvedeniy of pedagogical character of Seneki, Mark Avreliya, Grigory Skovorody description of separate signs of «solokviuma» is given. It is well-proven that educate effekt of «internal monologue» is arrived at the way of «razomknutosti in life» - connections of internal cognitive impulses and real life.

Key words: charismatic leader, self-education, «srodnist», «internal man», «internal monologue», solokvium, «introduction in life».

Постановка проблеми, У сучасній Україні відсутність ефективної національної ідеології зумовило глибоку духовну кризу. Прикро усвідомлювати, що не тільки дії, а навіть офіційні програми політичних суб'єктів сучасності у своїй реальній сутності утилітарні, а від цього – безперспективні для справи оновлення нації.

Варто розуміти важливість усвідомлення сучасною національною елітою місії української держави у світовій історії. У цьому контексті – розуміти роль сучасної України у процесі загальносвітового цивілізаційного розвитку. Сьогодні бажано сприяти радикалізації процесу, який Вільфредо Парето назвав

«циркуляцією еліт». Роль «креатора» та реалізатора сучасної національної ідеї здатен відіграти харизматичний лідер.

До класичного визначення вказаного політичного суб'єкта надамо характерні ознаки, які, вважаю, повинні бути притаманні саме сучасному типу такого суспільного діяча. Насамперед, це має бути особистість з глибоко розвиненою духовною сферою. Його життєві вчинки зумовлені ідеями, які відчуються ним інтуїтивно. Харизматичний лідер сам не може повністю усвідомити кінцеву мету власних суспільних дій. Він пізнає її у цих діях, що перетворює його в особу, буття якої є дія, якій вона фанатично віддана. Додамо до цього ще велику енергетику, здатність на самопожертву, зосередженість виключно на реалізації власної місії. Такій особі буде надто тісно здійснювати своє становлення у сучасній системі виховання. Завдання педагога – углядіти, «спіймати» (і не упустити!) того, хто здатен стати харизматичним лідером.

Як відомо, виховання покликане сформувати таких особистостей, які будуть здатними розв'язувати проблеми суспільства. У випадку, коли потрібно «породити» харизматичного лідера, варто бути свідомими того, що така особа доволі важко пристосовується до суспільно прийнятих форм навчання, освіти та виховання. Бунтівний та свавільний дух «харизматика» зумовлений не безвідповідальністю, а інтуїтивно відчутим намаганням поринути у світ внутрішніх відчуттів. Для цього потрібна свобода від зовнішнього (зайвого), психологічний спокій та зосередженість.

Тож ефективний шлях становлення харизматичного лідера полягає не у групових, а у індивідуальних формах виховання, зокрема – у самовихованні.

Аналіз актуальних досліджень. Саморозвиток, самовиховання досліджують ще з часів Стародавньої Греції. Сократівський заклик до самопізнання був сприйнятий мислителями усіх подальших епох.

У педагогіці самовиховання розглядається у контексті «Я-концепції» (Р.Бернс, Е.Еріксон), у зв'язку з проблемою людського "Я" і самосвідомості особистості (І.В.Дубровіна, І.С.Кон, К.Роджерс, В.В.Столін та ін.), саморегуляції діяльності (М.Й.Боришевський, О.А.Конопкін, Ю.А.Миславський), самовизначення особистості (Є.А.Климов, І.Д. Чечель та ін.). У гуманістичних концепціях К.Роджерса та А. Маслоу особистість є визначальною рушійною силою власного розвитку. Такий розвиток стає реальним внаслідок вродженої, іманентної схильності особистості до автономії та самоактуалізації.

Сучасна педагогічна наука визначає самовиховання як свідомість, яка керує самою особистістю, як саморозвиток, у якому в інтересах суспільства і самої особистості планомірно формується відповідний світогляд. У дослідженнях самовиховання наголошується, що цей процес вимагає активного усвідомлення особистістю власного "я", тобто вимагає високого рівня самосвідомості. Поряд з цим, ефективне самовиховання потребує високого розвитку інтелекту, за допомогою якого особа здатна самостійно здійснювати складні ментальні операції. Звернемо увагу на те, що така напружена інтелектуальна робота у процесі самовиховання поєднується з високим емоційним напруженням. Отже, на ефективне самовиховання здатні вольові, одержимі особистості. Визначальною є думка про те, що особистість характеризується як самоорганізуюча система, котра здатна до самостановлення.

Безпосередньо з дослідженням саморозвитку у процесі формування особистості пов'язані сучасні наукові роботи з педагогіки співробітництва. Один з перших її ініціаторів Ш.О. Амонашвілі поставив за мету зробити вихованця соратником, одnodумцем та партнером і розділити з ним відповідальність за його життєві вчинки. Так був відкритий шлях для розвитку та впровадження ефективних методик самовиховання, шлях до трансформації існуючої педагогічної системи з такої, що ретранслює інформацію до такої, що відтворює світогляд особистості. У дослідженнях прибічників педагогіки співробітництва критично осмислюються деякі традиційні функції педагогічної

діяльності. До них, зокрема, відносяться: трансляція інформації від педагога до учня у формі заздальгідь визначених знань, умінь, навичок; унеможливлення тих форм активності, які не є передбаченими соціально-політичною системою; локалізація виховання від суспільних впливів.

Пропонується інноваційна рефлексивно-гуманістична модель, яка будується на використанні співтворчості вихованця та вихователя. Як вже зазначалося, задача педагога полягає не в ретрансляції інформації та подальшому контролю ступеню її засвоєння, а в утворенні оптимальних педагогічних умов для саморозвитку особистості. Зокрема, пропонується культивувати творчу активність вихованця, виявляти так звані «зони невизначеності» та творчо освоювати їх, створювати умови для вільного вибору сфер залучення до культурних цінностей.

Деякі сучасні дослідники (А.Г. Асмолов, Л.М. Куликова, В.М. Розін, Ю.В. Шаронін та ін.) вважають за можливе використовувати синергетичний підхід до процесу самовиховання. Цей процес, на їх думку, відбувається у тому числі і за нелінійними законами. Ю.В.Шаронін стверджує, що нелінійність означає багатоваріантність шляхів відбору з альтернатив. Саморозвиток детермінований не лише стабільними обставинами, але й факторами, передбачити які неможливо внаслідок нестабільності соціальної системи. Синергетичне поняття «самоорганізація» співвідноситься з аналогічним поняттям традиційної педагогіки. Окремі аспекти синергетичної теорії самоорганізації з педагогічної точки зору знайшли відображення у роботах В. А. Аршинова, В. Г. Буданова, Е. М. Князевой, С. П. Курдюмова, Г. Г. Малинецкого, Н. М. Таланчука, Л. Н. Макарової, Ю. В. Шаронина, С. С. Шевелевої та інших. Синергетика трактує самовиховання особистості як роботу самоорганізуючої системи, здатної до самостановлення та саморозвитку.

Однак дослідниками педагогіки співробітництва та представниками синергетичного трактування педагогічного процесу не у повній мірі досліджено процес самовиховання. До того ж об'єктом аналізу вказаних досліджень є середньостатистичний вихованець, або сучасний колектив вихованців. Розробка

засобів виховання такого специфічного суб'єкта, яким є сучасний український харизматичний лідер, - актуальна наукова задача. До того ж «внутрішній монолог» пізнання дійсності розглядався не педагогікою, а філософією у контексті теорій пізнання та самостановлення. Тож постає завдання осмислення цього засобу у контексті сучасних теорій навчання, освіти та виховання.

Мета нашого дослідження полягає у характеристиці солоквіуму /внутрішнього монологу/ як засобу самовиховання харизматичного лідера.

Виклад основного матеріалу. Поєднуючи у своєму дослідженні політологічні ідеї про харизматичного політичного лідера та здобутки педагогічної науки у сфері вчення про самовиховання особистості, ми виходимо з твердження про фундаментальний зв'язок етики, політики та педагогіки. С.І.Гессен у роботі «Основи педагогіки. Введення до прикладної філософії» вказує: «Педагогіка, етика та політика виявляються тісно пов'язаними один з іншим, ніби беручими початок з певного єдиного коріння. Відірвана від етики та політики, педагогіка засихає, вироджується у маловагому рецептуру» [2, 202].

Харизматичний лідер відноситься до тих, хто здійснює державне будівництво та політичне лідерство. Як відомо, люди підкорюються йому з огляду на його виключні якості духовного характеру. Є свідчення, що у давні часи існувала ефективна система добору представників політичної еліти. Причому добір здійснювався за об'єктивними параметрами, а не з огляду на спадковість, майновий стан тощо. Визначний європейський традиціоналіст Рене Генон також вказував, що каста є ніщо інше, як вираження глибинної індивідуальної природи людини зі всією сукупністю особливих схильностей, що злиті з цією природою і визначають кожного до виконання тих чи інших обов'язків.

Отже, саме *духовна природа* харизматичного лідера потребує становлення та розвитку у процесі самовиховання. Життєдіяльність харизматичного лідера нагадує інтимний, духовно напружений діалог, який виводить людину за екзистенційні межі у світ пізнання власної сутності та сутності Всесвіту.

Людину, яка живе у такий спосіб, видатний український філософ Григорій Сковорода, називав «внутрішньою людиною». Саме так – адже сенс надається тільки тому світу, який існує у глибинах людського серця. У листі Григорія Сковороди до його учня Михайла Ковалинського читаємо про «внутрішню людину» наступне: «Бо наша внутрішня людина тепер не обтяжена плоттю, ніби, звільнившись від пут, або знайшовши нові крила, піднімається високо, неначе орел, носиться і літає в безмежних небесних просторах, як по рівнині безкраїх полів, прагнучи досягти божественної краси, проникнути туди, де ангели безперервно дивляться на лик отця, радіючи людській долі» [6, 261].

Пізнання світу «внутрішньою людиною» відбувається, зокрема, засобом «внутрішнього монологу». Цей засіб у часи видатних античних педагогів отримав назву «солоквіум». Спробуємо надати цьому поняттю логічне визначення.

Як відомо, Логос /*lógos*/ - термін давньогрецької філософії, що має подвійне значення. До змісту терміну включають такі ознаки, як слово, вислів, мова. Але вкрай важливим є те, що також цим терміном позначається *загальний закон світобудови*. Зокрема, у стоїчній філософії за допомогою терміну «Логос» розуміли світовий розум. Отже і термін «монолог» є підстави трактувати як спілкування людини зі світовим розумом, навіть більше - як буття людини у царині світового розуму, вищої істини.

Логічні правила побудови реальних (класичних) визначень понять вимагають здійснювати таку розумову операцію шляхом виділення родового поняття та видової відмінності. Зміст поняття «солоквіум» розкривається нами через родові поняття «монолог» саме у контексті повного, *сократівського* розуміння терміну «Логос» як слова, у якому відображено сенс. Отже, надаємо визначення у наступний спосіб.

Солоквіум – засіб самовиховання особистості, здійснений у формі пізнавального монологу.

Означений нами засіб внутрішнього монологу є бесіда вихованця з самим собою, його звернення до власної духовної природи, намагання отримати дороговказ. Педагогіка досліджує монолог як мову вчителя. Натомість ми робимо спробу представити монолог учня, який стимулюється учителем.

Характеристику солоквіуму логічно розпочати зверненням до спадщини античних та українських педагогів, які практикували індивідуальне виховання своїх учнів. Деякі з цих учнів відіграли важливу роль в історії свого народу. Передаючи своїм послідовникам знання, Аристотель, Сократ, Сенека, Марк Аврелій, Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич та інші видатні педагоги стимулювали буття власного духовного світу вихованців, котрий переживав своє становлення шляхом самовиховання. Ми вже вказували на специфічність свідомості «харизматика», а саме – на визначальну роль самосвідомості у процесі виховання такої особистості. Варто додати до цього, що таке становлення здійснюється найбільш ефективно у процесі самовиховання під наглядом вчителя, котрий характеризується високим інтелектом, ерудицією та багатим внутрішнім духовним світом. Роль такого педагога важко переоцінити – наслідком його виховання може бути або поява видатної особи, яка допоможе суспільству або поява чергового «злого генія» людської історії.

Яскравим прикладом застосування солоквіуму з педагогічною метою, а саме – з метою внутрішнього, духовного становлення, є «Роздуми» римського імператора Марка Аврелія. Відомий дослідник спадщини цього унікального «імператора на троні» Яан Унт пише: «...багато записок містить, звичайно, не сповідь імператора і не стільки «таємні думки», скільки прагнення перетворити ідеальне у дійсне: норму у поведінку, «чуже у своє», разом із закріпленням свого за допомогою власних роздумів над «чужим» та постійного добору «свого» [7, 101]. Використовуючи думки Мартіна Бубера, мету солоквіуму можна визначити як розширення дії сфери «Я-ТИ» шляхом взаємодії зі сферою «Я-ВОНО».

Для прикладу наведемо декілька уривків з «Роздумів» Марка Аврелія, які свідчать про наявність вказаного: «Що не шкодить місту, не зашкоджує і

громадянину. При будь-якому уявленні про шкоду використовуй таке правило: якщо місту це не шкодить, то не шкодить і мені...» [3, 27]. Що вулику не корисно, то бджолі не на користь». [3, 35]. «Вдосталь, що є зараз усвідомлення визнання, є суспільна дія, є у душевному складі прихильність до всього, що відбувається в узгодженні з причинністю». [3, 50].

Про визначальну особливість солоквіуму говорить дослідник творчої спадщини Луція Аннея Сенеки С.О. Ошеров: «Листи Сенеки безпосередніші, ніж його твори. Подібно справжнім листам, вони розімкнені у життя. Сенека ніби то і не збирається міркувати, а тільки інформує друга про себе, про свою хворобу, про чергову подорож, про зустріч з тим, або іншим знайомим. Це передає наступним умовлянням переконливість пережитого досвіду» [4, 17].

Отже, «розімкнути у життя» - ввести людину у життя духовне. Там почне жити «внутрішня людина». Там вона почне свою таємну справу пізнання у формі діалогу із Всесвітом. Мартін Бубер його описує так: «Тут відношення затьмарено, але розкриває себе – тихо, але породжуючи мову. Ми не чуємо ніякого «Ти», і все ж чуємо поклик, і ми відповідаємо, відтворюючи образи, думаючи, діючи» [1, 296]. Терміном «розімкненість» дослідники античного солоквіуму позначають зв'язок внутрішніх пізнавальних імпульсів з реальним світом, зокрема – зі світом інших людей. Солоквіум нагадує напружену, мотивовану духовними інтенціями бесіду з тими, з ким особа відчуває те, що Григорій Сковорода назвав «сродністю». Адресати внутрішнього монологу – «сродні серця», які беруть живу участь у процесі усвідомлення думок «внутрішньої людини». Таким чином, солоквіум як монолог є діалогічним. Внутрішні роздуми звернені до уявних друзів, слухачів, учнів.

Яан Унт зазначає: «Але як «Ти» із чужої проповіді, що означало там людину взагалі, Марк Аврелій міг використовувати до себе особисто, так і напучення, звернуте до другої особи і написане від себе він міг розуміти як загальне правило, без конкретного звернення саме до самого себе; і, нарешті, «Ти», звернуте до себе, він міг використовувати по відношенню до іншої людини». [7, 102].

Отже, солоквіум здійснюється при наявній присутності слухача, до якого спрямовуються думки. При цьому використовуються певні засоби, зокрема – контраст та зміна тону, які підсилюють ефект. Так, Сенека впроваджує ефектні антитези, які підкреслюють «зіпсованість» світу, невідповідність існуючих реалій життя тим вимогам, які проповідуються. А постійний перехід від живого прикладу до патетичної декламації, від іронії до бурхливого обурення, від розповіді до повчання не дозволяють уявному співрозмовнику знизити увагу, відвернутися від головних тез. Іноді Сенека відповідає на запитання співрозмовника, що надає йому змогу без логічного зв'язку з попередніми думками ввести нову тему солоквіуму. Горе Лібераліса після пожежі в Лугундській колонії, циркові ігри, відвідування лекції філософа або садиби Сципіона – будь-яка життєва подія може стати приводом, відправною точкою для роздумів. Отже, «розімкненість» відбувається шляхом поєднання реальності, спільного сьогоденного буття з глибокими духовними інтенціями. Солоквіум нагадує річку-душевний світ, яка бере початок з витоків - життя людини. Сенека діє як педагог, намагаючись дістатися «зворотнього зв'язку» з співрозмовником. Так, він свідомо не вибудовує свої думки у логічній послідовності. Таку послідовність має встановити сам співрозмовник, стимулюючи власну духовну та розумову роботу. Побудований у такий спосіб солоквіум нагадує фрагментарні думки, від чого досягається відчуття дружньої бесіди.

Діалогічна природа солоквіуму зумовлює те, що деякі внутрішні монологи мають форму умовляння, своєрідного «стимулююче напучення». Вони виражаються у формі окремих коротких настанов, які часто об'єднуються без певного логічного зв'язку та супроводжуються порівняннями та прикладами, запозиченими з найближчого оточення особи, до якої адресоване напучення. Примітно, що для такої форми характерним є відсутність дієслів. Як приклад подібного фрагменту наведемо уривок з «Роздумів» видатного римського «філософа на троні» Марка Аврелія Антоніна: «Наслідувати думкою тому, що говориться. Заглиблювати думку у те, що відбувається і відтворює» [3, 38].

Дієслова відсутні не випадково: зосередженість «внутрішньої людини» не терпить дії. Вона потребує медитативного спостереження, «спокою душі та тиші серця» (терміни Григорія Сковороди).

В українській педагогічній спадщині солоквіум як виховний засіб був глибоко розвинутий та яскраво використаний двома видатними педагогами, «філософами серця» Григорієм Сковородою та Памфілом Юркевичем.

Славнозвісний мандрований філософ був майстром внутрішнього монологу. У певній мірі усе його вражаюче життя - монолог мужнього та принципового шукача істини. Солоквіум як виховний засіб Григорій Сковорода у найбільшій мірі освоює у формі повчальних листів до свого учня та друга Михайла Ковалинського. Охарактеризована нами така ознака солоквіуму як «розімкненість» у життя використовується Сковородою у свої своєрідні способи.

Духовне у реально свідоме український Сократ «розмикає» шляхом наведення аналогії між справами буденними та справами душевних пошуків. Так, в одному з листів свої роздуми про справжню дружбу Сковорода починає з таких слів: «Подібно до того, як купці вживають застережних заходів, щоб під виглядом хороших не купити поганих і зіпсованих товарів, так і нам треба найретельніше дбати про те, щоб, добираючи друзів, ... через недбальство не потрапити на щось підроблене і мнине...» [6, 232].

Монологічні настанови Сковорода поєднує з обставинами реального життя, посиленнями на реальні події. В одному з листів глибока духовна настанова впливає із святкового вітання. Спочатку філософ вітає учня з приводу річниці смерті Іоанна Крестителя: «Сьогодні ми святкуємо кончину того, хто, як каже Христос, був найбільш великим серед усіх народжених жінками» [6, 289]. . Але відразу після вітання Сковорода пропонує: «Подивимося очима розуму і поміркуємо трохи, яким він був, що творив, поки був живий, і за що він визнаний Богом таким великим» [6, 289].

Солоквіум Григорія Сковороди актуалізує його власний духовний досвід і «розмикається» у свідомість учня, стимулюючи його саморозвиток.

Свої «внутрішні монологи» Памфіла Данилович Юркевич виголошувалися у формі блискучих лекцій, які були відомі майже усім його ученим сучасникам. Наслідуючи ідеї вітчизняних філософів-просвітителів, П.Д.Юркевич підсилює дію засобу внутрішнього монологу силою рідної мови та силою кращих здобутків української культури.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Наша стаття – спроба дати визначення та охарактеризувати солоквіум як засіб виховання харизматичного лідера. Однак далеко не всі його характерні ознаки нами визначені. Також предметом дальших досліджень вважаємо визначення педагогічних умов для організації самовиховання «харизматика», зокрема – у який спосіб долучити його до ефективного солоквіуму. Найбільш важливою вважаємо проблему визначення педагогічних способів ідентифікації харизматичного лідера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бубер М. Я и Ты//Квинтэссенция. Философский альманах. – М.: Изд. политической литературы, 1991. – С.294-371.
2. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М.: Школа-пресс, 1995. – 448 с.
3. Марк Аврелий Антонин. Размышления. – Санкт-Петербург.: Наука, 1993. – 248 с.
4. Ошеров С.А. Сенека: Философ. Прозаик. Поэт// Сенека Луций Анней. Нравственные письма к Луцилию. Трагедии. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 5-30.
5. Сковорода Г.С. Твори: в 2 т. /Григорій Савич Сковорода. – К.: АТ «Обереги», 1994. – Т.1.: Поезії Байки. Трактати. Діалоги. – 528 с.

6. Сковорода Г.С. Твори: в 2 т. /Григорій Савич Сковорода. – К.: АТ «Обереги», 1994. – Т.2.: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. - – 480 с.
7. Унт Яан. «Размышления» марка аврелия как литературный и философский пам'ятник// марк Аврелий Антонин. Размышления. – Санкт-петербург.: Наука, 1993. – С.93-114.

Туляков, О.О. Внутрішній монолог (солонівум) - засіб самовиховання харизматичного лідера [Текст] / О. Т. Туляков // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології . - 2013. - № 5(31). - С. 368-378.